

ŞERİYYE SİCİLLERİNDE TAMİR BELGELERİ

(HAMZA BEY EVKÂFI ÖRNEĞİ)*

Repair Documents in Court Records

(The Example of Hamza Bey Pious Foundations)

Neslihan ÖZAYDIN**

Özet

Tarih araştırmalarında güvenilir kaynak, ortaya konulacak gerçeklik açısından son derece önemlidir. Güvenilir kaynağın adeta madeni durumundaki Şer'iyye Sicilleri, Osmanlı tarihinin aydınlatılmasında, sosyal, kültürel, ekonomik hayat, diplomatik ilişkiler, etnik gruplar ve farklı din mensupları arasındaki sosyal hayatın akış biçimi gibi daha pek çok konuda, çeşitli sorunlarla birlikte kayıtlara geçen bilgiler içermektedir. Sicillerde *tamir*, *keşf* gibi ibarelerle yer alan kayıtlar, Osmanlı arşivinin ortaya çıkarılmayı bekleyen zengin içerikli belgelerindedir. Tamir belgeleri, dönemin tamir anlayışı ve prosedürünü yansıtmaları, Osmanlı yaşam tarzı ve kültürünü okumaya imkân sağlamaları, sanat ve mimari alanındaki çalışma ve restorasyonlara ışık tutmaları açısından son derece önem taşımaktadır.

Tarihî mirasımız, doğal afetlerle yahut insan eliyle zaman zaman zarar görmüş ve işlevini yerine getiremez hale gelmiştir. Bu gibi durumlarda devreye giren onarım faaliyetleri, vakıf mekanizmasının da katkılarıyla devlet kontrolünde, tarihî ve dinî yapıları korumaya alan bir sistemin ürünüdür. Tamir belgelerini inceleyerek, yapıların harap olma nedenleri, bu nedenlerin belgelere aktarım dili, harap olan bir yapının tespiti, onarım talebi ve keşif heyeti tarafından hazırlanan keşif raporları gibi ayrıntılarıyla, tamirat çalışmalarının aşamaları, Hamza Bey Evkâfi örneğinde aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mahkeme Sicilleri, Tamir, Onarım, Hamza Bey Evkâfi, Arşiv

* Makale Gönderim Tarihi: 15.05.2017- Makale Kabul Tarihi: 28.06.2017

** Dr. Milli Eğitim Bakanlığı, e-posta: neslihanbostan@hotmail.com

Summary

A reliable source of historical research is of utmost importance in terms of the reality to be revealed. The Court Records are mere deposit of reliable sources in the illumination of the Ottoman history, social, cultural, economic life, diplomatic relations, ethnic groups and members of different religions, the flow of social life, the information that goes into the records along with various problems comprising. The records in the Court Records with the phrases "repair, discovery", are documents with rich content which are waiting to be revealed. Repair documents are important in the aspects such that they reflect the repair process, provide opportunities to study the Ottoman lifestyle and culture. It is also extremely important in terms of shedding light on the works and restorations in the architectural field.

Our historical inheritance has time to time been damaged by natural disasters or by humans and become dysfunctional. Repair activities like that are the product of such a system that takes care of historic and religious buildings with the help of foundation mechanism. Becomes engaged in situations like this are carried out by the foundation mechanism. By examining the repairment documents, the reasons for the destruction of the structures, the language used in the documentation process, detection process of a building that has been damaged, repair reports and exploration reports prepared by the exploration committee, the steps of the repair work is going to be further studied in the light of Hamza Bey Pious Foundations example.

Key Words: Court Records, Renovation, Repairing, Hamza Bey Pious Foundations, Archive

Giriş

Geçmişin bilgisini muhafaza eden ve günümüze en sağlıklı biçimde intikal eden arşiv malzemeleri, ait oldukları toplumun örf ve adetleri, kurumları, sosyal, kültürel ve ekonomik unsurları, ahlakî yapısı, fert-devlet ilişkisi vs. hakkında önemli veriler içerir. Arşivler, ulusların hem kendi tarih çalışmalarında güvenilir başvuru kaynağı hem de kendilerine yöneltilen haksız ithamlar karşısında kesin deliller içeren mühim bir savunma aracı konumundadırlar. Arşiv kayıtları siyasî, askerî, idarî, hukukî ve kültürel hayatın ayrıntılarının da kaynağıdır.

Kadı ya da mahkeme sicilleri / defterleri olarak bilinen *Şer‘i Mahkeme Sicilleri* de Osmanlı Arşivinin en kıymetli ve zengin alanlarından biri olup kadıların kesinleşen hükümlerinin, resmîliği belirlenecek tüm işlemlerin, merkezden gelen ferman ve emirlerin *asl* (gerçek) oldukları tespit edildikten sonra suretleri yahut özetlerinin başvuru ya da geliş sırasına göre kaydedildiği defterlerdir.¹ Bu defterler içinde doğum-

---

¹ Erol Özbilgen, *Osmanlı Hukukunun Yapısı*, İstanbul 1995, s.22.

ölüm kayıtları, evlilik belgeleri, alım-satım kayıtları, vasiyetler, miras ve boşanma davaları gibi çok çeşitli kayda rastlamak mümkündür.

Şeriyeye sicillerinde bu konuların dışında çok sayıda tamir kaydı da bulunmaktadır. Bursa Mahkeme Sicilleri'ndeki tamir belgeleri aracılığıyla, dönemin belli başlı merkezleri, kullanım alanları, vakıf eserleri, vakfeden kimseler, tamir ve keşif prosedürü gibi bilgilere ulaşmak mümkündür.

“Gözlemin kapısını daraltarak”² küçük çaplı olayların derinlemesine incelenmesinin ardından, geniş kapsamlı yorumlara imkân sağlayan araştırmalar, mahkeme sicillerinde en çok başvurulan metodu yani mikro-tarihsel yaklaşımı kullanmaktadır. Bizim de amacımız, makalemize konu edindiğimiz Hamza Bey evkâfî örneğiyle dönemin tarihî, dinî yapılarında meydana gelen hasarlar, hasarlara sebep olan etkenler, tamir prosedürü ve tüm bu yol haritasında karşımıza çıkan kavramları inceleyerek benzer kayıtlara ışık tutabilmektir.

Tarihi Yapıları Harap Eden Unsurlar

a) Zaman

Tamire ihtiyaç duyulan yapıları harap eden unsurların neler olduğuna dair hususlar tamir kayıtlarından öğrenilebilmektedir. Fakat şer'iyeye sicilleri içerisinde yapıların harap olma nedenleri belirtilmeden yalnızca tamire ihtiyaçları olduğunu bildiren belgelere de rastlanmaktadır.

Kayıtlarda sıkça geçen, binaların tahribatına neden olan etkenlerden ilki; zaman *mürûr-ı ezminedir*. Bu ifade yapının uzun zaman geçmesi nedeniyle harap olduğu ve onarıma ihtiyaç duyduğunu ifade eder. Bu zaman diliminin belli bir sınırı yoktur. Belgeler incelendiğinde birtakım ipuçlarından, kırk yıl gibi bir zaman diliminin kastedilebildiği yahut çok daha uzun yılları kapsayabileceği anlaşılmaktadır.

Bursa Şeriyeye Sicillerinde, söz gelimi Hafsa Sultan Mescid-i Şerifi mütevellisinin “mürûr-ı eyyam ile kubbeleri ve bazı mevazı'ı harâb olub”³ ifadesi gibi

² Levi Giovanni, On Microhistory'den naklen Ze'evi, Dror, “Osmanlı Şeri Mahkemesi Kayıtlarının Ortadoğu Sosyal Tarihi Açısından Kullanımı: Yeniden Değerlendirme”, *Vakıflar Dergisi*, sy.32, Ankara 2010, s.216-217, çev. Erol Patan.

³ BŞS (Bursa Şeri'yye Sicilleri), B 297/526, vr.10b.

bir mescidin yahut benzer binaların aradan geçen yıllar neticesinde tamir ve bakıma olan ihtiyacını dile getiren pek çok örnek bulmak mümkündür. Yapıların harap olma nedenini zamana bağlayan bu ve benzeri belgelerde *mürûr-ı ezmine*, *mürûr-ı eyyâm ve kürûr-ı a'vâm*, *der-i eyyâm*, *müddet-i vâfire* gibi deyimlerin kullanıldığı görülür.⁴ Bu ifadelerin tümü binaların yaşlandığı ve eski sağlığını doğal olarak kaybettiği anlamını taşımaktadır.

b) Yangınlar

Yapılara en geniş çapta zarar veren felâket yangınlar olmuştur. Belgelerde *ihrâk-ı azîm*, *harîk-i kebîr*, *harîk-i azîm* gibi terimlerle ifade edilen büyük yangınlar binalarda tamiri oldukça güç zararlara yol açmıştır. Yanan bir binanın aslına uygun bir biçimde tamirâtı diğer sebeplerle harap olan yapılara oranla çok daha zor olmuştur.⁵

Sicillerde yangınla ilgili belgeler, genellikle vakfedilen bir mülkün yandığı ardından tamiri için talepte bulunulması ve onarım sonrası süreç ile ilgilidir. Belgelerde tarihlerin de yazılı oluşu, yangınların tarihlerinin de tespitini sağlamaktadır. Belli bir tarihte çıkan yangının hangi eserleri tahrip ettiğinden ve o eserlerin bulunduğu mahalle isimlerinden yola çıkılarak yangının şiddeti ve büyüklüğü hakkında da bilgi edinmek mümkün olmaktadır.⁶

Yangınların sebeplerine bakıldığında -özellikle Bursa için- rüzgârın (lodos) etkisinin büyük olduğu görülmektedir. İleride değinileceği üzere rüzgâr tek başına da yapıları harap eden unsurlardan biridir. Sicillerde yangınların genellikle güz mevsiminde veya kışın çıktığı kayda geçirilmiştir. Bahar ve yaz aylarında pek az yangın bilgisine rastlanır. Bu durum, doğu rüzgârının çıkan yangınlara etkisini göstermesi açısından oldukça mühim bir tespittir.⁷

Yapılara verdiği zararlara bir örnek olarak, Bursa'da 1764 yılında çıkan yangında mahkeme kayıtlarına geçen Ebu İshak Kâzerûnî Zâviyesi hakkında geniş

---

⁴ Konuyla ilgili örnekler için bkz. BŞS, B 297/526, vr.10a, 11b, 17b.

⁵ Mefail Hızlı, "Osmanlı Vakıf Eserlerinin İnşa, Tamir ve Restorasyonları", *U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa 1993, c.5, Sy.:5, s.223.

⁶ Kazım Baykal, *Tarihte Bursa Yangınları*, Bursa 1948, s. 5.

⁷ Baykal, *a.g.e.*, s.7.

bilgiye ulaşmak mümkündür.⁸ Söz konusu kayıttaki bilgilerden anlaşıldığı üzere yangın önce Kayhan Çarşı'sında başlamış ve etrafındaki evlerle birlikte zâviyeye sıçramıştır. Zâviyede ahşap mahallerin yanmasının yanında camların, sıvaların ve hatta duvarların da zarar gördükleri tespit edilmiştir. Ayrıca imarette bulunan bakır eşyalar ve yiyecek kapları, kazanlar da kullanılamaz hale gelmiştir. Tamirat için çıkarılan masraflardan, söz konusu zâviyenin yeniden eski haline döndürülmesinin büyük bir harcamayı gerektirdiği anlaşılmaktadır.

Nitekim verilen örnekte de görüldüğü gibi yangınlar özellikle yapıların ahşap olduğu yerlerde çok çabuk yayılabilmektedir. Dönemin yangın söndürme imkân ve teşkilâtları da yetersiz olduğundan bir yerde çıkan yangının hızla ilerlemesi kaçınılmazdır. İtfaiye teşkilâtında görülen bozulmalar, tulumbacıların söndürme işinden ziyade, talan peşinde olduklarına dair bilgiler eşliğinde, tarihte çıkan büyük yangınların sebep ve sonuçları daha da açıklık kazanmaktadır.

c) Doğal Afetler

Mahkeme sicillerinde rastlanılan bilgiler sayesinde doğal afetler içerisinde özellikle depremlerin şiddeti ve bıraktığı hasar ile ilgili verilere ulaşmak da mümkündür. Yapıların sarsıntıyla en çok zarar gören kısımları, yapılması gereken tamir işlemleriyle ilgili ayrıntılı hususlar, onarımı gerçekleştirmede gerekli tahsisat gibi pek çok veri içeren kayıtlar, sosyo-ekonomik alanda olduğu kadar dönemin mimarî yapısı hakkında da detaylı ve mühim bilgiler içerir.

Osmanlı Devleti'nin merkezi olarak her bakımdan gelişmeye devam eden bir şehir olan Bursa'nın özellikle XVII. yüzyılda fizikî bakımdan ve nüfus yönünden oldukça iyi bir seviyeye geldiği görülmüştür. Ancak bu dönemden sonra gelişmesi eskisi kadar hızlı ve başarılı olamamıştır. 1855 depremi şehri harap etmiştir.⁹ Bursa tarihinin en büyük depremi olarak bilinen sarsıntı 1271 senesi Cemaziyelahir ayında gerçekleşmiştir. Bu depremde hayatını kaybedenlerin sayısı bilinmemektedir.¹⁰ 1861'de Bursa'ya gelen Perrot'un aktardığı bilgilere göre şehrin nüfusu 35.000 civarındadır.

---

⁸ BŞS, B 117/351, vr. 12ab.

⁹ Halil İnalçık, "Bursa", *DİA*, İstanbul 1992, c.VI, s.447.

¹⁰ Baykal, *a.g.e.*, s.37.

Ancak şehir depremin üzerinden yaklaşık yedi sene geçmesine rağmen hala harap bir vaziyettedir.¹¹

Bursa’da “küçük kıyamet” olarak anılan ve kayıtlara geçen bu depremde “nefs-i Bursa ve sâir kazâlarda sakatlanan cevâmi‘ ve mesâcid ve merâkıb-ı şerîfenin icrâ-yı ta‘mîrâtı husûsunun”¹² vakıflar nezaretine bildirildiği, tamiratları için Bursa’ya dülgerler gönderildiği¹³, yapılacak tamirat işlerinin masraflarının hesap edilip gerekli mercilere bildirildiği¹⁴, halkın barınma ihtiyacını karşılamaları için zarar gören pek çok binanın da tamiratlarının gerçekleştirilebilmesi için¹⁵ gerekli işlemlerin devlet eliyle başlatıldığı görülmektedir.

Cami, medrese, türbe gibi dinî yapıların harap olmalarına neden olan doğal afetlerden bir diğeri de su baskınları ve sellerdir. Şiddetli yağmurun etkili olduğu zamanlarda yaşanan su baskınları yapılara zarar vermiştir. Ayrıca kar yağışının etkili olduğu senelerde benzer zararlarla karşılaşmış ve yapılar tamire muhtaç hale gelmiştir. Dolu yağması da bir diğer unsur olarak sayılabilir.

“Sâika-i azîme isâbeti” denilen yıldırım düşmesi de eserlere zarar veren bir başka unsur olarak sicillerde yer almaktadır. “Bundan akdem vâki‘ olan sâika-i ‘azîme isâbet ve külliyyen münhedim ve üç ‘adet kemer ayakları rahnedâr” şeklinde ifade edilen yıldırım düşmesinde Yeşil Camii ve minaresinin gördüğü zarar sicillere işlenmiştir.¹⁶

Anadolu’nun pek çok yerinde rüzgârın şiddetinden ötürü yapıların zarar gördüğü bilinmektedir. Bu husus özellikle Bursa’da çok rüzgâr alan bir yerleşim yeri olduğu için daha da etkili bir sebep olmuştur.¹⁷ Sonbahar ve kışın etkisini tam olarak gösteren rüzgârdan dolayı yapıların genellikle çatı kısımları zarar görmektedir. Kısmî gibi gözükken zarar, belgelerden anlaşıldığı üzere tedbir alınmadığı takdirde genişlemekte ve onarım için daha fazla masraf çıkmaktadır. Zarar gören kısımların üzerinden uzun

---

¹¹ İnalçık, *a.g.md.*, s.447.

¹² BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), A.MKT.NZD, 144/56.

¹³ BOA, A.MKT.NZD, 147/32.

¹⁴ BOA, MVL, 351/13.

¹⁵ BOA, A.MKT.NZD, 154/4.

¹⁶ BŞS, B 207/431, vr. 12a.

¹⁷ BŞS, B 117/351, vr. 104b; C 10/310, vr. 120a.

zamanın geçmesi yapıyı daha büyük çapta sıkıntıya sokmaktadır. Bu şekilde harap olan yapılarla ilgili kayıtlarda *mürûr-ı ezmine* deyimine de rastlanmaktadır.¹⁸

Rüzgâr tek başına yapıların özellikle çatı kısımları ve kubbelerin kurşunları ile ilgili zararlara neden olmakla birlikte, yangınların büyümesinde de oldukça etkili bir faktördür. Pek çok yangın kaydında, rüzgârın etkisiyle kontrol edilemeyen alevlerle yangının geniş bir alana yayıldığına ve büyüdüğüne dair notlar vardır. Yapıların tamire muhtaç hale gelmelerinde yangınların rolünü anlatırken de değindiğimiz gibi geniş çaplı yangınlar genellikle sonbahar ve kış mevsimlerinde yaşanmıştır. Yaz ve bahar mevsimindeki yangınların az olduğu ve küçük alanlarda meydana gelip kolayca söndürüldüğü göz önüne alındığında rüzgârın etkisi açıkça görülmüş olur.¹⁹

Dinî yapıların üstlerinde rüzgârın verdiği zarar kimi zaman o dereceye ulaşmıştır ki yapıların kubbelerinden yağmur suyu içeri akmıştır. Özellikle camilerle ilgili kayıtlarda cemaat, namaz kılamayacakları kadar kullanılmaz bir hale gelen camilerinin onarılması için mahkemeye başvurmuştur. XIX. yüzyıl ortalarında Ulucami'de de benzer bir durum yaşanmış, uzun zaman önce kubbe üzerine yerleştirilen kurşun eskimiş ve rüzgârın etkisiyle daha da yıpranmıştır. Bu sebeple eğer tamiri yapılmazsa kışın içeriye yağmur ve kar suyu alacağı, mahkemeye bildirilerek tamir olunması istenmiştir.²⁰

d) İsyân ve İşgaller

Vakıf eserlerine farklı dönemlerde yaşanan isyan ve işgallerin de oldukça zarar verdiği bilinmektedir. Nitekim Anadolu'nun pek çok bölgesinde olduğu gibi Bursa'da da zaman zaman yaşanan isyanlar ve savaşlarda eserlerin harap olduklarına dair kayıtlar mevcuttur.

1607 yılında "Celâlî Baskını" diye anılan Kalenderoğlu, Kınalıoğlu ve Deli Hasan gibi eşkıyaların birleşerek Bursa'nın üstüne geldiği ve şehre çok zarar verdiği yağmanın ardından, Tatarlar Köprüsü'nden Şehreküstü, Setbaşı, Yeşil ve diğer mahalleleri çarşılarla birlikte kuşatacak biçimde şehrin üç tarafını koruyacak "Aşağı

---

¹⁸ Hızlı, *a.g.m.*, s.223-224.

¹⁹ Baykal, *a.g.e.*, s.7.

²⁰ BŞS, B 351/663, vr. 19a.

Kale” adıyla bir kale yaptırılmıştır.²¹ Mahalleler arasında pek çok kapı vardır ve geçişlere o dönem özellikle dikkat edilmiştir. Bu kale sayesinde eşkiyanın şehre vereceği zarar önlenmeye çalışılmıştır.

Halkı ve yöneticileri her defasında sıkıntıya sokan isyan ve işgaller şehrin fizikî dokusunda yarattıkları hasarlar sebebiyle de önemlidir. Can güvenliğini sağlama hususunda olduğu kadar yaşam şartlarını, mevcut yapı kültürünü ve kültürel mirası, özellikle dinî yapıların dokusunu korumayı amaçlayan bir zihniyetin ürünü olarak şehirlerde kalelerin oluşturulduğu görülmektedir. Nitekim tüm çabalara rağmen çıkan bazı olaylar sonucunda yapıların yanması, yıkılması ve zarar görmeleri engellenememiştir.

Onarım ve Koruma Kaygısının Kökeni

Toplumdaki “*eserleri koruma kaygısı*”nın temellerine inildiğinde bu kaygıyı doğuran nedenlerin öncelikle dinî ve bununla birlikte tarihî ve kültürel alt yapıya dayandığı görülür. Gerek Osmanlı öncesi gerekse Osmanlı dönemine ilişkin pek çok yapının günümüze kadar neredeyse ilk günkü görkemini koruyarak gelebilmiş olmasında bu kaygının olumlu sonuçlar verdiğini açıkça görebilmekteyiz. *Bakım, onarım, tamir, termim, sağlıklılaştırma* gibi sözcüklerle ifade edilen işlemler geçmişten bu yana belli bir düzeyin altına inmeden sürdürülmüştür.

Onarımı gerekli gören zihniyet, toplumun yaşam biçimi, inanışları, gelenekleri ve beğenileri çerçevesinde yoğunlaşmış ve moral yönleri ağır basan kaynaklardan beslenmiştir. Osmanlı Devleti gibi yaşamın her alanında İslam düşüncesi ve ana kaynak Kur’an-ı Kerim ile şekillenen bir toplum ve devlet düzenine sahip bir coğrafyada, insanlığın hizmetine sunulan özellikle de dinî birtakım misyonları olan yapıların korunması, ibadet telakki edilmiştir. Günde beş vakit namazını ihya ettiği cami ya da mescidin zarar görmesi bir Müslümanı vicdanen rahatsız etmektedir. *Adalet* düşüncesinin son derece önemli olduğu bir inanç sisteminde Allah rızası için vakfedilen

---

²¹ Abdülkadir Mülâzım, *Bursa Tarihi Kılavuzu*, İstanbul 2008, s.182; Kepecioğlu, Kamil, *Bursa Kütüğü*, İstanbul 2009, c.III, s.36.

bir mülkün, birilerinin çıkarı doğrultusunda kullanılması ya da sorumlularca ihmal edilmesi bir hayli tepki almaktadır.²²

Kuran-ı Kerim'in Tevbe Suresi'nde "Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur"²³ ayetiyle de tavsiye edilen ve hatta sabitlenen bir koruma anlayışı söz konusudur.

Ayrıca Osmanlı toplumunda eski yapılara *ata yadigârı* düşüncesiyle önem verildiği de bilinmektedir. Geçmişte zorluklar içerisinde meydana getirilen eserlere duyulacak saygı ve bağlılığı, atalarına duydukları saygıyla bağdaştıran zihniyet, yapıların korunma kaygılarından bir diğeridir. Aynı zamanda bahsi geçen eserler, halkın gündelik yaşamında yer etmiş, sosyal ve ekonomik işleve sahip yapılardır. Bu yapıların kullanılmaz bir duruma gelmeleri halkın yakınmasına ve bir çaresini bulmak için harekete geçmesine neden olmaktadır. Belgelerde tamire ihtiyaç duyan pek çok cami için "ta'mîre eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc olmaktan nâşî derûnunda edâ-i salât-ı farîza mümkün olmamağla câmi'-i şerîf-i mezkûr mu'attal kalub"²⁴ gibi ifadelerle caminin hasarından dolayı içerisinde namaz kılınmadığı, artık insanların o müesseseden yararlanamadıkları bildirilmiştir.

Tamir Prosedürü ve İşleyişi (Talep, Onay ve Onarım Süreçleri)

Her biri birer vakıf eseri olan ve korunmaları için özel bir çaba gösterilen cami, türbe, medrese gibi dinî yapılarda birtakım sebeplerle meydana gelen hasarlar çeşitlilik göstermektedir. Yukarıda değinildiği üzere farklı hasar sebeplerine bağlı olarak yapıların hasar düzeyleri ve onarım türleri de değişebilmektedir.

Vakıf eserlerinin tümünde olduğu gibi cami, medrese, türbe gibi dinî yapıların tamirleriyle ilgili olarak izlenen belli bir yöntem vardır. Birtakım değişiklikler olsa da prosedür genellikle aynı olmuştur.²⁵

²² Emre Madran, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Restorasyon Etkinlikleri", *Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1996, s.126.

²³ Tevbe, 9/18.

²⁴ BŞS, B 334/581, vr. 16b.

²⁵ Hızlı, *a.g.m.*, s.229.

Osmanlı döneminde eserlerin onarımları için tamir ihtiyacının ortaya çıkmasıyla başlayarak yapının yeniden kullanılabilir duruma gelmesine kadarki süreç *onarım öncesi süreç*, *onarım süreci* ve *onarım sonrası süreç* olmak üzere üç ana bölüme ayrılır.²⁶

Onarım öncesi süreç, yapıda duyulan tamir ihtiyacı ile birlikte onarıma yönelik talep ve bu talebin değerlendirilme sürecidir. Bir anlamda onarım öncesi süreç *onay* sürecidir. Hasar gören ve tamir işlemleri gerektiren yapının mütevellisi, müderris, mürtzika-i vakf ve bazen mahalle sakinleri ya da cami cemaati mahkemeye gelerek binanın durumuyla ilgili bilgi vermektedir. Yapının ciddi biçimde tamire ihtiyacı olduğunu, tadilat ya da ilâveler yapılması gerektiğini bildirerek gelip durum tespitinin yapılmasını talep etmektedirler.²⁷ Onarım isteğinde bulunan kişi ya da kişilerin yapı türüyle yakından ilgili olduğu görülmektedir. Cami, mescit, tekke, zaviye gibi dinî içerikli yapıların onarım talebi herhangi bir kişiden, sosyal ve ekonomik içerikli yapıların onarım talebi ise daha ziyade onlardan yarar sağlayan kişilerden gelmektedir. Köprüler, su yolları, kervansaraylar gibi bayındırlık yapıları ise doğrudan merkez ya da yerel yöneticiler tarafından ele alınır ve onarılır.²⁸

Onarım talebinde bir sonraki aşama onarım için kararın verilmesi ve ilgili makamdan izin çıkmasıdır. Bu aşamanın ilk bölümünü, yerel yetkililer ölçeğindeki işlemler, ikinci bölümünü de merkez yönetimin karar ve işlemleri oluşturmaktadır. Kadılar buldukları bölgenin yönetim ve yargının en üst düzey görevlisi olduklarından onarım etkinliklerinde ilk işlem, şer'î yollarla kadılardan *hüccet* ve *i'lâm* alınmasıdır. Ancak sultan vakıfları, saraylar ve bayındırlık yapılarının tamirinde ve doğal afetler sonucu ivedilik gerektiren tamirlerde bu basamak atlanabilmektedir.²⁹

Sürecin merkezi yönetimi ilgilendiren ikinci kısmı da onarım kararının Divan'a gönderilmesi ve izin alınmasıdır. Mahkeme, talep üzerine kadıyı temsil etmek üzere vekillerinden olan bir nâib, *hassa mimarlar*, *ehl-i hibre üstadlar* ve *ehl-i vukûf kimesneler* ile birlikte yapı işlerinden anlayan *bî-garaz müslimînden* oluşan bir grubu

---

²⁶ İbrahim Yılmaz - Ümit Dikmen, "Osmanlı Döneminde Yapıların Onarım ve Restorasyonunda Tasarım ve Onay Süreci", 23. Uluslararası Yapı & Yaşam Kongresi Bildiriler, Bursa 2011, s.170.

²⁷ Yılmaz - Dikmen, *a.g.m.*, s.171.

²⁸ Madran, *a.g.m.*, s.127-128.

²⁹ Madran, *a.g.m.*, s.128.

görevlendirmektedir. Böylece keşif ve raporların hazırlanmasında teknik kişilerin yanı sıra askerî ve mülkî yöneticiler ile *namuslu ve müslüman* olarak tanımlanan aynı zamanda tamirat işleri hakkında bilgi sahibi güvenilir kimselerden tarafsız bir ekip kurulur. Bu heyet binayı yerinde tespit ederek onarımın yapılacağı yerlerin ayrıntılı tanımını, yapıdaki hasarın miktarını, nasıl bir işlem göreceğini, gerekli malzemelerin dökümünü, malzemelerin yaklaşık olarak miktarını ve ücretini, usta, neccar, ırgad gibi tamiratta görevlendirilecek kişileri ve onlara ödenecek ücretleri tahmin edilen toplam masraf ile birlikte ayrıntılarıyla yazarak bir rapor oluşturur. Bu rapor sonrasında mahkeme, Âsîtâne-i Saadet'ten de izin alarak tamirin yapılmasına onay vermektedir.³⁰

Yapının tamiri için tespit edilen hususlar ve çıkarılan ayrıntılı raporda piyasada geçerli olan rayiç fiyatlar esas alınmaktadır. Tamiratın yaklaşık maliyetinin hesaplanması onarımın türüne göre farklılık gösterebilmektedir. Malzemeler için gerekli ücretlerle birlikte işçilik masrafları da ayrıca hesaplanmaktadır. Hasarın büyüklüğüne göre masrafların da aynı oranda arttığı görülmektedir.³¹

Onarımlar nitelik ve büyüklüğüne göre bir ya da birden fazla kişi tarafından yürütülebilmektedir. İşçilik masraflarının hesaplanması, ücretlerin zamanında ve eksiksiz ödenmesi ve en önemlisi de onarımın sağlıklı bir biçimde sonuçlandırılmasından bu kişiler sorumludur.³²

Keşif esnasında tutulan raporlar, mahkeme tarafından sicil defterlerine işlendikten sonra onay için İstanbul'a gönderilmektedir. Mimar ve kadı tarafından onaylanan tutanaklar öncelikle hassa mimarlar ocağı Mimar Ağa'sına ve gerekli işlemler sonunda onayın kesin kararı verilmesi için Divan-ı Hümayun'a iletilmektedir. Onaylanan tamir işlemi kadıya gönderildiğinde onay süreci sona ermektedir. Tamirin kim tarafından üstlenileceği, onarımın dikkatli ve özenle yapılması gereği, masraflarda israfa gidilmeyerek en uygun biçimde harcama yapılmasına dikkat edilmesi gibi pek çok uyarıcı ifade ile tamire onay verilmektedir.³³

---

³⁰ Hızlı, *a.g.m.*, s.229.

³¹ Yılmaz - Dikmen, *a.g.m.*, s.172.

³² Madran, *a.g.m.*, s.128.

³³ Yılmaz - Dikmen, *a.g.m.*, s.172.

Tamirine izin verilen yapının onarımı bittikten sonra kullanıma hazır hale geldiğinde tıpkı hasar tespitinde olduğu gibi yeniden bilirkişiler tarafından kontrol edilir. Özellikle keşif defterlerinde bahsedilen hususlara dikkat edilip edilmediği incelenir. Usullere uygun gerçekleştirildiği bilgisi ya da bu noktada sıkıntı görülen hususlar yeniden mahkemeye bildirilir. Onay öncesinde gösterilen titizlik tamir ve sonrasında da aynıyla kendini hissettirir.³⁴

Onarımın tamamlandığı kadiya bildirildikten sonra hesapların denetlenmesi ile yapılan onarımın doğruluğunun tespiti için onarımın başlangıcındaki gibi ikinci bir kurul oluşturulur. Bu kurulun incelemesi olumlu sonuçlandığında ikinci keşif raporu ile onarım sorumlusu aklanmış olur. Mîrî yapı onarımlarında, Sultan veya vezir yapılarında ve yerel olarak hazırlanan onarım ve bilanço belgeleri kadı aracılığı ile Baş-muhasebe Kalemi'ne teslim edilir ve oradan gelecek buyruğa göre işlemler tamamlanır.³⁵

Tamirde Tespit Edilen Hasar ve Masraflar

Tamire ihtiyaç hissedilen yapılarda, tamir masraflarının birbirinden oldukça farklı olduğu görülebilmektedir. Hasara neden olan sebep farklılaştıkça tamiratın biçimi ve masrafı da değişmektedir. Rüzgârdan dolayı kubbesinin kurşunları değiştirilen yapılarda duvarlar ve binanın içiyle ilgili ciddi tamir masrafları çıkmamasına karşın yangın sebebiyle harap olan yapılarda binanın tümünde meydana gelen zararı gidermek çok daha pahalıya mal olmaktadır.

Yapılarda zamana bağlı olarak kullanılan malzemenin eskimesi, iklimsel birtakım sebeplerle yapıların genellikle çatı-kubbe kısımlarındaki hasarlar, rüzgârdan uçan kiremitler ya da eskiyen kurşun sonrasında yapının içine yağmur suyu ve kar girmesiyle oluşan hasarların tamirleri, basit onarımlar sınıfına girmektedir ve masrafları da bu oranda çok yüksek olmamaktadır. Deprem, yangın ve savaşlar gibi binanın büyük bir kısmında bir yıkıma neden olan felâketler sonrasında gerçekleştirilen onarımlar ise esaslı onarım sınıfına girmektedir.³⁶

---

³⁴ Hızlı, *a.g.m.*, s.230.

³⁵ Madran, *a.g.m.*, s.128.

³⁶ Yılmaz - Dikmen, *a.g.m.*, s.172.

19. yüzyıl ilk çeyreğindeki kırk üç dinî yapı tamir kaydında onarım için gerekli olan miktarlar oldukça farklılık göstermektedir. Yapıların aldıkları hasara göre masrafların arttığı veya azaldığı açıkça görülmektedir. Bu belgeler arasında Yıldırım Bayezid Han Külliyesi'nde yer alan cami, türbe, medrese ve imaretin tamiri için hazırlanan raporda 23.447 kuruşluk bir masraf çıkarılmıştır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, hasara sebebiyet veren faktörün *mürûr-ı ezmine* olarak gösterilmesine rağmen en yüksek masrafın bu belgede çıkmış olmasıdır.³⁷

Hamza Bey Evkâfı Örneğinde Tamir

Öncelikle tamir kayıtlarında bir yapının gördüğü zararlar ilgili olarak mahkemenin bilgilendirildiği görülmektedir. 1024/1615 yılına ait bir kayıta Bursa'da Hamza Bey ismindeki merhumun vakıflar tesis ettiği ve bu vakıflara dönemin kanunları gereği evlâdından vakıf kurucusuyla aynı adı taşıyan Hamza Bey'in müteveli olduğu anlaşılmaktadır. Bu kişinin mütevelliliğinden sonra vakfın işleyişinde birtakım bozulmalar ile görevi suistimallerle karşılaşmış ve vakfa ait yapıların harap oldukları görülmüş, yaşanan durum mahkemeye taşınarak dava konusu olmuştur.

Merhum Hamza Bey'in bir imaret, bir medrese, beş türbe, bir cami ve bir de muallim-hânenin (mektep) idaresine ayırdığı evkâfı, müteveli olan Hamza Bey tarafından kendi çıkarına kullanılarak harap edilmiştir. Mahalle sakinleri, mürtezika ve bu ünitelerde maaşla görev yapanlar şikâyetlerini, "Hamza Bey mâl-ı vakfı ekl ü bel' idüb evkâf-ı mezbûreyi ve mütevellisi olduğu nice evkâfı bi'l-külliye harâb itdüğünü"³⁸ İstanbul'a bildirmiştir.

Gelen fetvada adı geçen yerlerin vaziyetlerinin tespit edilmesi ve gerekli tamir ve tazminin yapılması emredilmiştir. Bu emir üzerine imareten başlanarak mahalle sakinlerinin bilgilerine de başvurularak ayrıntılı bir rapor çıkarılmıştır. "Vâkıf-ı mûmâ-ileyh evkâfından olup mahrûse-i mezbûrede câmi' ve 'imâret ve medrese ve türbe ve mu'allim-hâneleri üzerine varılıb keşf olunub evvelâ 'imâret-i mezbûreye nazar olundukda ekserî mevâzı'ı harâb olduğundan" ifadesinden anlaşıldığı üzere bahsedilen yere gidilerek durumun anlatıldığı gibi olup olmadığına bakılmıştır. Yapıların kapıları

³⁷ BŞS, B 86/288, vr. 35a.

³⁸ BŞS, B 31/225, vr. 12a.

kilitli bir şekilde bulunması üzerine, “ahâlî-i mahalleden suâl olundukda evvel ma‘mûr ve âbâdân idi, lakîn mezbûr Hamza Bey mütevellî olalı bu minvâl üzre harâb olub nice zamândır ki hâlî ve mu‘attal” olduğuna dair bilgiler alınmıştır. Cami, türbe, medrese ve muallim-hâne tek tek kontrol edilmiş ve tümünün aynı şekilde harap olduğu tespit edilmiştir. Tüm bu tespitler rapor edilerek gerekli makamlara gönderilmiş ve söz edilen vakfın tamiratının son derece gerekli olduğu da bildirilmiştir.

Yukarıdaki belgede bir örneğini gördüğümüz gibi herhangi bir eserde meydana gelen zararın ilk olarak mahkemeye bildirilmesi gerekmektedir. Bunun ardından mahkeme keşif için görevliler yollamakta ve durumun şikâyet edildiği ölçüde olup olmadığını tespit ederek gerekli işlemlerin yapılmasını onaylamaktadır.

Yine Hamza Bey mahallesinde bulunan caminin 1817 tarihli diğer tamir kaydında³⁹ caminin zamanla kubbelerinin kurşunları ve bazı mahalleri harap olmuş ve tamire muhtaç bir hale gelmiştir. Bu durum uzun zamandır devam ettiğinden camide namaz kılmak mümkün olmamaktadır. Caminin ön tarafında, mahalledeki evlere akan suyun da mecrası harap olduğundan mahalle sakinleri tamir ettirilmesini talep etmişlerdir. Bunun üzerine caminin ve su yolunun tamiri için gerekli işlemler ve çıkacak masraf tahminen 3.272 kuruş olarak tespit edilerek kaydedilmiştir.

Hamza Bey’in Bursa’da yaptırdığı caminin bir diğer tamir kaydında⁴⁰ ise toplam masraf 9.816 kuruş olarak kaydedilmiştir. Aslının fotokopisine ve metnin transkripsiyonuna makalenin ekinde yer verdiğimiz bu belgeye göre caminin üzerindeki kurşunları iç sıvası ve bazı mahalleri zamanla harap olmuş ve tamire muhtaç bir duruma gelmiştir. Vakfın mütevellisi ve müşterekleri tarafından Müderris Mehmed Emîn Efendi, caminin tamiri için görevlendirilmiş ve gerekli tamir işlemleri tamamlanmıştır. Bunun üzerine mimar-ı hassa, kurşuncular ve diğer vakıf konularını bilen kimseler ile cami ziyaret edilerek tamir masrafları tespit edilerek kayıtlara geçirilmiştir.

Sonuç

Çoğunlukla insanların yaşam alanlarının “yaşanabilirliğini sürdürme” çabasının bir sonucu olarak ortaya çıkan arşivlerimizdeki tamir kayıtları, dönemin fizikî şartları,

---

³⁹ BŞS, B 334/581, vr. 16b.

⁴⁰ BŞS, B 86 /288, vr. 55b.

yapılara zarar veren etkenler, dönemin onarım prosedürü ve işleyişi hakkında önemli bilgiler aktaran belgelerdir. Tarihî yapıları koruma kaygısının da teşviki ile Osmanlılar'da kuruluş dönemine kadar giden bir koruma kültürünün topluma yerleştiğini söylemek mümkündür.

Vakıflar devleti olan Osmanlı'da vakıf sisteminin bizzat kendi ünitelerinin korunması ve tamiratını teminat altına aldığı görülmektedir. Vakfiyelerde, zarar gören yapıların tamiratına önem verilmesi vurgusu, masraf ve harcamalar için de gerekli kaynağın zikredilmiş olması bunun en önemli delili olarak gösterilebilir. Vakıf eseri olmayan yapılar için de devletin aynı hassasiyet ve prosedürü uyguladığı görülmektedir.

Hamza Bey evkâfına dair aktardığımız tamir kayıtları ve diğer tüm “tamir ve keşif kayıtları”nın ayrıntılarında, tamirati yapılacak binalarda nasıl bir yol haritası izlendiği, yapıların fizikî özellikleri, dönemin mimarî anlayışı, sanatkârları, yapı malzemeleri, tamir fonları, merkezî ve taşra idarî heyeti ve görevleri gibi hususlarda bilgi edinmek mümkün olmuştur. Ayrıca bu belgeler ile mikro-tarih yaklaşımla makroskopik yorumlar yapabilmenin, detaylı analizler çıkarıp derinlemesine bir dönem araştırmasının yolunu açmayı ve kolaylaştırmayı amaçlamış bulunmaktayız.

EK:

1. Hamza Bey Camii ve Medresesi'ne Dair Tamir Belgesi

Oldur ki(1) mahrûse-i Bursa'da vâki' Hamza Bey(2) mahallesi ahâlîsinden ma'lûmu'l-esâmî kesânın(3) huzûr-ı âsîfâneleri 'arz-ı hal takdîmiyle istid'âlarına binâen(4) sâdır olan buyruldu emr-i üslûblarına imtisâlen husûs-ı âti'l-beyânın(5) mahallinde bi'l-mu'âyene keşif ve ketb u tahrîriyçün savb-ı şer'-i enverden bi'l-iltimâs(6) me'hûzen irsâl olunan küttâb-ı bâbdan Mevlânâ es-Seyyid 'Abdurrahîm Efendi mi'mâr-ı hâssa kâim-makâm Dervîş Ahmed Ağa(7) ile mahalle-i mezbûrda vâki' Hamza Bey Câmî'-i şerîfine varub ebniye ve sukûf ahvâline ve vukûf-ı tamları olan bî-garaz(8) müslimîn huzûrlarında 'akd-i meclis-i şer-i 'alî ile gelen mahalle-i mezbûr ahâlîsi mezbûrdan meclis-i ma'kûd-ı mezkûrda câmi'-i şerîf-i(9) mezkûrun mütevellisi Numan Beyzâde Ömer Bey tarafından kâim-makâm Hâcî Paşa Ağazâde es-Seyyid

Süleymân Ağa hâzır olduğu hâlde her biri takrîr-i(10) kelâm ve ta‘bîr-i ‘ani’l-merâm idüb işbu mu‘âyene ve müşâhede olunan câmi‘-i şerîf-i mezkûrun mürûr-ı ezmine ile kubbelerinin kurşunları ve sâir mahalleri harâb olub(11) ta‘mîre eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc olmakdan nâşî derûnunda edâ-i salât-ı farîza mümkün olmamağla câmi‘-i şerîf-i mezkûr mu‘attal kalub ve câmi‘-i şerîf-i mezkûrun(12) pîşgâhında kâin hâbiyede ba‘dehû menâzillerine cârî olan mâ-i lezîzin mürûr-ı ezmine ile Demirkapu nâm mahalden câmi‘-i şerîf pîşgâhında vâki‘ hâbiye-i mezkûreye(13) gelince altı yüz ellisekiz zirâ‘ mecrâsı harâb olmağla mahalleimiz sükkânından bi’l-cümle cemâ‘at-i müslimîn mâ-i mezkûra eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc olduklarımız zâhir ve âşikâr(14) olmağın câmi-i şerîf-i mezkûrun ta‘mîre muhtâc olan mahalleri ve âb-ı mezkûrun ol- mikdar zirâ‘ harâb mecrâsı ta‘mîr ve termîmlerine iktizâ iden mesârifî tahmîn-i(15) sahîh ile ba‘de’t-tahmîn sûret sakki kâim-makâm mûmâ-ileyh es-Seyyid Süleymân Ağa yedine i‘tâ olunarak ta‘mîr ve termîm etdirilmesi matlûbumdur dediklerinde mi‘mâr-ı merkûm ile(16) erbâb-ı vukûfun câmi‘-i şerîfin kubbeleri kurşunlarının kal‘aya ve noksâniyesi ve iki ‘aded kubbenin eklerine iktizâ iden yarma meşe ağacı ve mismâr(17) ve kurşun tahta sıva içün sarı toprak ve saman ve kubbe-i mezkûrların dirseklerine kireç ve horasan ve keten çöpü ve döşeme tahtası ve hammâliye ve ücret-i neccâriye(18) ve ırgâdiyesiyle cem‘an altı yüz yirmiüç guruş câmi‘-i şerîf derûnu ve hâricinde sofaları sıva ve badanalarına iktizâ iden kireç ve horasan ve keten çöpü(19) ve ücret-i sıvacı ve ırgâdiyesiyle beş yüz guruş ve câmi‘-i şerîf-i mezkûrun pencereleri çârçûbe ve camları ve kapu kilidi mesârifî elli guruş ve câmi‘-i şerîf(20) kurbunda vâki‘ türbenin pencereler ta‘mîrâtı ve kubbesi badanası mesârifî yüz yirmi guruş ve câmi‘-i şerîf kurbünde medresenin sakfları ta‘mîrâtına iktizâ iden(21) kiremid ve ücret-i neccâriye yüz elli guruş dershânesinin müceddeden pencereleri ta‘mîri ve ta‘mîrât-ı sâiresi mesârifî yüz elli guruş ki cem‘an(22) bin altı yüz doksan üç guruş ve sâlifü’l-beyân Hamza Bey suyu dimekle ‘arîf câmi‘-i şerîf-i mezkûr suyunun Demirkapu nâm mahalden(23) hâbiye-i mezkûreye gelince altı yüz elli sekiz zirâ‘ mahallin beher zirâ‘ına kubbe kuşaklı ta‘bîr olunur bin dokuz yüz yetmiş dört ‘aded(24) kanavât cemî‘ mesârifîyle beherine otuz ikişer pâreden iktizâ iden bin beş yüz yetmiş dokuz guruş ki min haysu’l-mecmû‘(25) üç bin iki yüz yetmiş iki guruş mesârif ile husûle gelür noksân mesârif ile ta‘mîr ve termîmleri bir vecihle mümkün değildir deyu mi‘mâr-ı(26) merkûm ile erbâb-ı vukûfun

tahmin-i sahîh ile tahmîn eylediklerini Mevlânâ-yı merkûm mahallinde ketb u terkîm ve me‘an ba‘ş olunan ümena-i şer‘le meclis-i(27) şer‘-i kavîme gelüb her biri ‘alâ vukû‘ihi inhâ ve tefhîm etmeleriyle vakf-ı mezkûrun kâim-makâm mütevellîsi mûmâ-ileyh Süleymân Ağa’nın(28) cânib-i vakıfdan sâlifü’z-zikr câmi‘-i şerîfin ve âb-ı mezkûr mecrâsının ta‘mîri iktizâ iden mahallerini ta‘mîr ve termîm ile harc u sarf(29) olunan masrûfâtını galle-i vakf-ı mezkûr hesâbinâ mahsûbu iktizâ eylediği huzûr-ı ‘âlîlerine ‘arz u i‘lâm olundu.(30)

Fî 25 min Rebî‘u’l-evvel (1)232. (12 Şubat 1817)⁴¹

2. Hamza Bey Camii’ne Dair Tamirin Tekmîl Keşfi(1)

Bâbu’s-Sa‘âdeti’s-Seniyye Ağası nezâretinde âsûde evkâfdan merhûm Hamza Bey nâm sâhibu’l-hayrın mahrûse-i Bursa’da(2) binâ ve ihyâ eylediği câmi‘-i şerîfleri üzerinde mebsût kurşunları ve etrâf hatılları ve derûnî sıvası(3) ve mahall-i sâiresi mürûr-ı ezmine ile rahnedâr ve eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc-ı ta‘mîr olduğundan bundan akdem bâ-ma‘rifet-i(4) şer‘ lede’l-keşf sâlifü’z-zikr mahaller vakf-ı muşârun-ileyhin bi’l-meşrûta mütevellîsi ve müşterekleri tarafından(5) bâ-berat hâlâ kâim-makâmı olan müderrisîn-i kirâmdan fazîletlü Mehmed Emîn Efendi ma‘rifetiyle bi-şartı’r-rucû‘ tecdîd(6) ve ta‘mîr-i birle hitâma resîde olan mahalleri cânib-i şer‘den kâim-makâm-ı mi‘mâr-ı hâssa ve kurşuncıyân ve sâir(7) erbâb-ı vukûf ile üzerine varılıb yegân yegân mu‘âyene ve’l-keşf ve bi’l-ihtiyâr ketb u tahrîr(8) olunan mesârifî defteridir ki ber-vech-i âtî zikrolunur. Hurrîre fî’l-yevmi’t-tâsi‘ ‘aşera min Recebi’l-ferd li-seneti ihdâ ve erba‘în(9) ve mieteyni ve elf.(10)

Câmi‘-i şerîf ve türbe-i münîfe üzerlerinde rahnedâr olub müceddeden kâl u bast olunan kurşun tahta 463 beher tahtası on sekizer kıyyeden kıyye 8.354 beher kıyyesi beşer pâre kâliye ücreti 1.044,25 guruş.

Kurşun için kubbe mismârı kıyye 31 fî pâre 1,75 pervâz mismârı kıyye 16 fî pâre 110, 121,5 guruş.

Kurşun-ı bastda kurşuncıyân ve rençberâna ta‘âmiye ve yevmiyye 100 guruş.

⁴¹ BŞS, B 334/581 16b.

Zikr olunan câmi‘-i şerîf ve türbe üzerlerinde zâyi‘ ve telef olub müceddeden iştirâ ve bast olunan kurşun noksânı kıyye 263 fi pâre 80, 526 guruş.

Kurşun kâliyyün bir masa ve tezgâh mesârifi rençber ve kurşuncıyân 128 guruş.

Câmi‘-i şerîf ve türbe üzerlerinde ‘atîk kurşun tahtaları ta‘mîrâtı kıyye 204 fi pâre 20, 102 guruş.

Kubbe etekleri etrâfına hatıllık meşe ‘aded 16 fi pâre 4 def‘aten uzun boy meşe ‘aded 16 fi 12 def‘a meşe 24 fi 30, 106 guruş.

Def‘a mahall-i mezkûra hatıllık aşağı kubbelere meşe 4 fi 4 Kayapa ‘aded 4 fi 2 ve su bağılık(?) meşe 8 fi pâre 30, 32 guruş.

Kubbe derzlerinde sakf olan mahallere Karacakaya tahtası ‘aded 150 fi pâre 45 136,25 guruş.

Zikr olunan sakf döşemesi altına Kayacık ağacı ‘aded 40 fi 4 ba‘z-ı mahallere kiremid ‘aded 1000 beher yüzeri fi 3, 340 guruş.

Kubbe etrâfi derzlerine ve kiremid döşemesine kireç yük 40 fi pâre 100 horasan yük 40 fi pâre 70, 170 guruş.

Keten çöpü kıyye 30 fi pâre 16 kurşun altına saman yük 16 fi 7, 124 guruş.

Mârru‘l-beyân kubbe üzerlerine sakf için mismâr kıyye 41 fi pâre 96 dülger yevmiyesi ‘aded 70 fi 3,5 rençber yevmiyesi ‘aded 120 fi 2, 583 guruş.

Derûn-ı câmi‘-i şerîfde iki ‘aded kubbenin müceddeden sıvasıyçün kireç yük 200 fi pâre 100 horasan yük 80 fi pâre 70, 640 guruş.

Sıva için keten çöpü kıyye 400 fi pâre 16 ba‘z-ı mahalle muktezî tel kıyye 300 fi 15 282,5 guruş.

Sıva üzerine elvân boya mesârifi 40 guruş.

Derûn-ı câmi‘-i şerîfde 6 pencere ve 16 havâle camlarına tel mesârifi beheri fi 22, 374 guruş.

Sâir rahnedâr olan havâle camları ta‘mîrâtı 80 guruş.

Def'a derûn-ı câmi'-i şerîfde 7 'aded çârçûbe tecdîdi ve cam noxsân teli 142 guruş.

Derûn-ı câmi'-i şerîfde müceddeden müezzin mahfeli meşe kereste ve tavan ve çıkırıkkârî parmaklığı(?) ve üstâdiye ve levâzım-ı sâire ve kezâlik mumluk tecdîdi mesârifi 630 guruş.

Derûn-ı câmi'-i şerîf müceddeden kireç ve horasan harc ile tuğla döşemesi ve tuğla noxsânı ve üstâdiye ve levâzım-ı sâiresiyle 550 guruş.

Mârru'l-beyân müezzin mahfeli ve minber ve mumluk ve drabzon pencere ve kapulara elvân boya ve üstâdiye 330 guruş.

Zikr olunan mahallerin tecdîd ve ta'mîrleriyle derûn-ı câmi'-i şerîf sıvasında iskele mesârifi ve üstâdiye ve mismâr 150 guruş.

Derûn-ı câmi'-i şerîfe kanâdîl için çarh ta'lîkına rençber ve çarh u kilid ta'mîrâtı mesârifi 52 guruş.

Câmi'-i şerîf sıvasına müceddeden perde mesârifi 70 guruş.

İttisâl-i câmi'-i şerîfde tâbûthânenin 6 'aded penceresi ve tel ve cam ve pencere kanadları ta'mîrâtı mesârifi 200 guruş.

Beşer 'aded câmi'-i şerîf sofası kubbelerine ve dîvârları müceddeden sıva için kireç yük 170 fî pâre 100 horasan yük 80 fî 70, 590 guruş.

Zikr olunan sıvaya keten çöpü kıyye 300 fî pâre 16 ve iskele mesârifi 187,5 guruş.

Zikr olunan beşer 'aded kubbeyi müstemil sofa etrâfına meşe kereste ile müceddeden trabzan ve kapu boyası noxsânı ve sâir levâzımâtıyla 300 guruş.

Sâlifuz-zikr derûn-ı câmi'-i şerîf ve beşer 'aded def'a kubbeleri ve dîvâr ve mahall-i sâire sıvasının sıvacı ve rençberân gündeliği ber-vech-i meşrûh 900 guruş.

İki 'aded kebîr mushaf-ı şerîf ta'mîri mesârifi 35 guruş.

Ta'mîrât-ı mezkûrda muktezî urgan ve kürek ve kûfe ve fuçı ve kalbur ve koğa ve kazma levâzımât-ı sâire mesârifi 200 guruş.

Hammâliye ve nakliye-i levâzımât-ı sâire ve mesârif-i müteferrika ve ta‘âmiye-i ‘amele ve sâir 200 guruş.

Harc-ı defter ve kalemiye ve huddâmiye 235 guruş.

Yevmiye-i mi‘mârân ve kurşuncıyân ve yevm-i keşfde mesârif 105 guruş.

Yekûn 9.816

Ber-mûceb-i defter muhasebe-i seniyye-i sâbıka fazlasından mütevellî mûmâ-ileyh zimmetinde ta‘mîrât-ı mezkûrlar için tevkîf kılınmış olmağla (...) şüd. 2.500

7.316 guruş.

Vech-i meşrûh üzre mahâll-i mezkûrenin tecdîd ve ta‘mîrleri meblağ-ı mezbûr dokuz bin sekiz yüz on altı guruş mesârif ile ancak husûl-pezîr olduğunu kâim-makâm-ı mi‘mâr-ı hâssa ve kurşuncıyân ve sâir hâzırûn bi'l-meclis bî-garaz erbâb-ı vukûf mahallinde bi'l-ittifâk haber virdikleri işbu mahalle şerh virildi. (27 Şubat 1826)⁴²

---

⁴² BŞS, B 86/288, vr. 55b.

KAYNAKÇA

Abdülkadir, Mülazım, *Bursa Tarihi Klavuzu*, Bursa İl Özel İdaresi, İstanbul, 2008.

Baykal, Kazım, *Tarihte Bursa Yangınları*, Bursa 1948.

Hızlı, Mefail, “Osmanlı Vakıf Eserlerinin İnşa Tamir ve Restorasyonları”, *U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.V, sy.V, Bursa, 1993.

İnalçık, Halil, “Bursa”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları İşletmesi, İstanbul, 1992, s.447.

Kepecioğlu, Kamil, *Bursa Kütüğü*, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Ebru Matbaacılık, İstanbul, 2009.

Madran, Emre, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Restorasyon Etkinlikleri”, *Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 1996.

Özbilgen, Erol, *Osmanlı Hukukunun Yapısı*, Güryay Matbaacılık, İstanbul, 1995.

Yılmaz, İbrahim-DİKMEN Ümit, “Osmanlı Döneminde Yapıların Onarım ve Restorasyonunda Tasarım ve Onay Süreci”, *23. Uluslararası Yapı & Yaşam Kongresi Bildiriler*, Bursa, 2011.

Ze’evi, Dror, “Osmanlı Şeri Mahkemesi Kayıtlarının Ortadoğu Sosyal Tarihi Açısından Kullanımı: Yeniden Değerlendirme”, *Vakıflar Dergisi*, Ankara 2010.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Deva‘ir Evrakı (A.MKT.NZD)

144/56, 147/32, 154/4.

Meclis-i Vala Evrakı (MVL)

351/13.

Bursa Şer'iiye Sicilleri

B 117/351 104b, 12ab.

B 207/431 12a.

B 297/526 10a, 11b, 17b, 10b.

B 31/225, 12a.

B 334/581 16b.

B 351/663 19a

B 86 /288 55b, 35a, 55b.

C 10/310 120a.

اولدو کما
قوتی بوردی و ایش
مضمون اصفا در این مضمون
مدرسه و باطنی است
خداوند ارسال افکار است
از خود نبوی و هر چه
مسکین مضمون از ده
مذکور است متولیس
کلام و غیره از الام
تیمه است و این
بسیک بنده کما
کلمه النبوی است
اولدین جامع
معین الی بعد
ایب ذنولک
ذو نوره
وارفاد
واجرت
فریده
کرید
بیگ
عابد
نور
مجمع
جانب
اوقات

مجموعه
جامع
تتم
کلی
اعلام

